הרב משה כהן

פרשיית הגבלת עם ישראל בהר סיני
פתרון חדש

א. מבוא
ב. הצגת פתרונם של מפרשים מוקדמים
ג. הצגת פתרונם של מפרשים בני זמננו
ד. הארת הפרשיה באור חדש
ה. סיום

א. מבוא

ההכנה למעמד הר סיני מתוארת באריכות רבה, בפרשת יתרו שבספר שמות, בפרק י"ט. ה' מורה למשה כי יצווה את העם להתקדש ולהכין את שמלותם לקראת המעמד. בין שאר הציוויים, הוא אף מזהיר את העם מלעלות בהר ולנגוע בקצהו (שמות י"ט, יב-יד):

> והגבלת את העם סביב לאמר השמרו לכם עלות בהר ונגע בקצהו כל הנגע בהר מות יומת: לא תגע בו יד כי סקול יסקל או ירה יירה אם בהמה אם איש לא יחיה במשך היבל המה יעלו בהר: וירד משה מן ההר אל העם ויקדש את העם ויכבסו שמלתם.[1]

העם מתקדש לקראת המעמד המרומם. הכל כבר מוכן להתגלות ה' על הר סיני. התפאורה כולה הושלמה ההר עשן כולו ונשמע קול שופר חזק מאוד. ה' קורא למשה אל ראש ההר, והנה כולם סבורים שיתחיל ה' לדבר, אך ה' חוזר בשנית על ציווי ההגבלה למשה (שם, כא-כד):

> ויאמר ה' אל משה רד העד בעם פן יהרסו אל ה' לראות ונפל ממנו רב: וגם הכהנים

[1] בפסוקים לא מופיע שמשה מזהיר את העם מלהתקרב אל ההר, אך מסתבר שכך עשה שהרי בפס' כג מצטדק משה בטענה כי הגביל את העם מלעלות בהר.

הנגשים אל ה' יתקדשו פן יפרץ בהם ה': ויאמר משה אל ה' לא יוכל העם לעלת אל הר סיני כי אתה העדתה בנו לאמר הגבל את ההר וקדשתו: ויאמר אליו ה' לך רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל יהרסו לעלת אל ה' פן יפרץ בם.

כל המפרשים נתחבטו בשאלה, מדוע חוזר הקב"ה ומצווה את משה על עניין ההגבלה דווקא בזמן זה. יתר על כן, לא מובן מה פשר הויכוח בין משה לקב"ה, שמביא לכך שה' צריך לחזור ולצוות על משה לעשות זאת.

במאמר זה ברצוננו להציג את דרכם של הראשונים לפיתרון בעיה זו; אף נסקור בקצרה פתרונות שנכתבו על ידי מספר מחברים בני זמננו; ולבסוף נציג פתרון, שישפוך אור חדש על הפרשיה כולה.

ב. הצגת פתרונם של מפרשים מוקדמים

1. רש"י על פס' כד מסביר מה היתה סיבת החזרה על הציווי מפי ה', בעניין הגבלת ההר:

לך רד והעד בהם שנית, שמזרזין את האדם קודם מעשה, וחוזרין ומזרזין אותו בשעת מעשה.

כלומר, לדברי רש"י מטרת הציווי הכפול זירוז. יש צורך לומר קודם המעשה וגם בשעת המעשה, על מנת שישמרו את הדבר כהוגן. ניתן להסביר צורך זה על פי מה שאמרו חז"ל (מכות כג, א) "אין מזרזין אלא למזורזין".

אולם, ניתן להסביר זאת כצורך לכפות את היצר הרע. מדובר בעם המורכב מאנשים שעד עתה היו עבדים במצרים. עם שבמשך אותה שנה יתגלה כעם קשה עורף, יחטא בחטא העגל ובחטא המרגלים וייגזר עליו למות במדבר ולא להיכנס לארץ ישראל. במצב שכזה, שומה על משה לחזור ולצוותם על איסור חמור שכזה, כי אין מן הנמנע שאזהרה יחידה לא תמנע את המעבר עליה.

חז"ל במכילתא דר' ישמעאל (משפטים מסכתא דנזיקין פרשה יג) מקצינים עמדה זו ומאפיינים כך את עם ישראל גם ביחס לאמירתם נעשה ונשמע:

וכן מצינו באבותינו כשעמדו על הר סיני בקשו לגנוב דעת העליונה, שנאמר: 'כל אשר דבר יי נעשה ונשמע', כביכול, ונגנב לב בית דין בידן, שנאמר 'מי יתן והיה לבבם זה להם'; ואם תאמר שאין הכל גלוי וידוע לפניו, תלמוד לומר: 'ויפתוהו בפיהם - ולבם לא נכון עמו' ואף על פי כן 'והוא רחום יכפר עון'.

המכילתא מפרשת את ההצהרה החגיגית של עם ישראל, שנתפסת כנאמנות מוחלטת לה', כדיבור שכל כולו מן השפה ולחוץ ואין בו אמת כלל. לפי המכילתא, נתפס עם

ישראל כעם שרק עכשיו השתחרר מעבדותו, וטרם נתעלה למדרגות רוחניות גבוהות. משום כך, אפילו בהתייחסותו לה' הוא עלול לשקר או במקרה שלפנינו – לא למלא את צו ה' אילולא שיזהירו אותו פעמים נוספות.

מדברים אלו טרם נתבאר מה היה פשר הויכוח של משה עם ה' ביחס לצו זה? על כך משיב המהר"ל בגור אריה (שמות י"ט, כד):

> ואע"ג דידע משה גם כן שמתרין בשעת מעשה, לא ידע שעכשיו הוא שעת מעשה, כי שעת מעשה הוא לגמרי כאשר יתחיל הוא לדבר עימהם ואז השיב לו הקב"ה כי עתה הוא שעת המעשה שהרי אח"כ לא תיהיה אצלם. לכך אמר לו 'ועלית אתה' (פס' כד), אם כן עתה הוא שעת מעשה.

כלומר, לדברי המהר"ל שכנראה מסתמך על פירושו של רש"י הספק היה מתי היא שעת המעשה, שבה צריכה היתה להישנות האזהרה. משה סבר כי שעה זו היא בעת שיתחיל הקב"ה לדבר והיא טרם התרחשה, ולכן ה' תיקנו - כי כבר הגיעה השעה.

2. הרשב"ם ביאר את ספקו של משה רבינו באופן אחר:

> כך אמר משה להקשות דרך שאילה וכן שאל לו: אתמול שלשום אמרת לי שלא יוכל העם לעלות אל הר סיני, כשהזהרת את העם על ידי בהגבלה אמרת לי השמרו לכם עלות בהר, ועכשיו אתה אומר לי פן יהרסו אל ה', שמא אתה מוסיף שאפילו להתקרב מעט כדי להסתכל ולראות אפי' רחוק מן ההר אסור? והשיב לו ה' 'לך רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל יהרסו אל ה' לעלות'. וגם עתה לא אמרתי לראות, בלא עלייה לא אמרתי לך.

לדבריו, משה לא סתר את דברי ה' אלא רצה לעמוד על הדיוק באזהרתו של ה'. משה תהה שמא הקב"ה הוסיף באזהרתו השנייה כי יש איסור להתקרב על מנת לראות גם מרחוק, ולא רק לעלות ממש בהר אסור. על כך השיב לו ה', כי אין זה נכון אלא נותרה האזהרה כבראשונה, אך אעפ"כ יש לשוב ולהזהירם מהסיבות שצוינו לעיל. כך גם עולה מדבריו הראשונים של החזקוני לפס' כד.

אמנם, החזקוני (שם) מביא ביאור אחר לאזהרה החוזרת של ה'. לדבריו, היתה לעם ישראל עילה לחשוב שמותר יהיה להם לעלות להר:

> ד"א לך רד שלא יאמרו הכהנים והעם, הרי אהרן בכלל כל האזהרות כשאר העם, עכשיו כשיראו אתה ואהרן עולים יאמרו שמותר לעלות בהר, לכך רד ואמור להם שלא נתן רשות רק לך ולאהרן.

החזקוני כותב שעם ישראל יסברו שאם מותר למשה ואהרון אל ההר אז בטלה האזהרה לכן יש צורך להזהירם שוב.

דברים ברוח זו כתב גם הספורנו לפס' כא אלא ששינה את העילה שבגללה עם

ישראל יכלו לחשוב שמותר להם לעלות להר כך שה' נזקק להזהירם בשנית:

> רד העד בעם פן יהרסו – כשאהיה מדבר עמהם, שמא יחשבו שבהיותם עולים למדרגת נבואת פנים בפנים כמוך יוכלו לעלות אל מחיצתך.

לדברי הספורנו, עם ישראל יסברו שאם הם הגיעו למדרגת נבואה כה גבוהה, אין זה מן הנמנע שיוכלו לעלות להר כדי להיות במחיצתו של משה וה', ולכן הוא השמיעם באזהרה השנייה שאין זה נכון.

בין כך ובין כך, לפי דברי שניהם חל שינוי בתוכן הציווי, או שעתידה להתרחש תמורה במצב של בני ישראל, והבדלים אלו יכולים היו לגרום לכך שהאזהרה הראשונה תיתפס כמחוסרת תוקף. אם כן, לאור המציאות המשתנה נוצר צורך לחזור ולהזהיר את עם ישראל, כדי לשמר את תוקף ותוכן האזהרה הראשונה.

דעת זקנים מבעלי התוספות לפס' כג, מביאים פירוש אחר לגמרי. התוספות סבורים שמשה כלל לא סיפר לעם ישראל על מצוות ההגבלה, שהרי בפס' טו הוא רק הודיעם על מצוות הפרישה מאשה לשלושה ימים,[2] וההגבלה אינה מוזכרת. לפי זה מובן מדוע היה צריך ה' לשוב ולומר למשה שילך ויזהיר את העם לבל יעלו להר, שכן משה טרם ציווה אותם. ומדוע משה לא עשה את מה שה' ציווה? מבארים בעלי התוספות:

> אמר לו הקדוש ברוך הוא לך העד בעם, דיותר היה לך להזהירם על מצות הגבלה שהיא במיתה יותר מן המצות כולן. ועל זה השיב לו: לא יוכל העם לעלות כי אתה העדות בנו וגו' כלומר גם אני ואהרן בכלל ציווי ההגבלה וכיון שנהיה עמהם שם נתרה בהם ולא יעלו. ועל זה השיב לו הקדוש ברוך הוא: לך רד ותזהירם מעתה ועלית אתה וגו'. כלומר, לא תהיה עמהם בשעת מעשה ולא יהיה להם מי שיזהירם. מיד וירד משה ויאמר אליהם מצות הגבלה.

בעלי התוספות ביארו שמשה סבר כי הוא ואהרון יישארו גם הם בתחתית ההר, וממילא יזהירו את העם שלא יעלו, ואין צורך לומר להם זאת מראש. הקב"ה השיב לו כי טעות היא בידו, שכן גם הוא וגם אהרון יהיו על ההר בעת ההתגלות, ולא יהיה מי שיזהיר את העם; לכן שומה עליו לרדת כעת ולהזהירם, ולעלות לאחר מכן להר. בדברינו לקמן נטען טענה הפוכה לחלוטין ממה שהציגו בעלי התוספות.

ניתן לומר שבעלי התוספות דייקו זאת מלשון הכתוב בציווי ה' ובדברי משה.

[2] אמנם יתר המפרשים טענו שמשה עשה זאת שהרי ענה לה' שכבר הזהירם אך בעלי התוס' מבארים את תשובת משה לה' באופן אחר.

בפס' יב מצווה ה' למשה **להגביל את העם** מלעלות בהר. כלומר, להזהירם על כך. משה בתשובתו לה' בפס' כג מצטט את ציוויו של ה' באופן אחר, לפיו יש **להגביל את ההר** ולקדשו. כלומר, יש לשים גדרות או לחילופין שומרים חיצוניים שימנעו את העם מלעלות בהר, ולא להסתפק באזהרה גרידא. משום כך משיבו ה' שילך ויזהיר את העם עצמו, שהיא אזהרה יותר בעלת רושם ותוקף מסתם גדר. לחילופין, ניתן להציע שכיון שמשה סבר שאף אדם לא יעלה לכן הניח גדרות שיהוו מחסום כללי מלעלות להר. על כן, אמר לו ה' כי אין להניח גדרות שכן הוא ואהרן יורשו לעלות להר בעת ההתגלות, ולכן מוטב להזהיר את העם עצמו כך שיתאפשר להם לעלות. כעת היה גם מקום להוסיף כי רק משה ואהרן יורשו לעלות ולא הכהנים.

ג. הצגת פתרונם של מפרשים בני זמננו

שני מאמרים נתפרסמו בכתב-העת 'מגדים' לביאור פרשיה זו.

איתמר אלדר מתייחס במאמרו[3] לכפל הציוויים על הגבלת העם מההר במעמד הר סיני. הוא מסיק שהציווי השני אינו חלק ממעמד הר סיני עצמו, אלא חלק מן ההכנה לקראת ברית האגנות שבפרק כ"ד. את דבריו הוא סומך על שיטת הבחינות, לפיה הוא מזהה בפרשייה שילוב של שתי מידות אלוקיות: האחת, מאופיינת בשם 'א-להים' – מידת הדין, ובמתן חוקים ועונשים בעשרת הדיברות. השנייה מאופיינת בשם הוי"ה ובברית החיבה ההדדית שבין ה' לכנסת ישראל כפי שמשתקפת לדבריו בטקס האגנות.

לדבריו, התורה ביכרה להקדים מקצת מן התיאור של ברית האגנות לפני מעמד עשרת הדיברות, על מנת לרכך במידה זו או אחרת את מידת הדין שהייתה פרושה על עם ישראל קודם מתן תורה. בכך נוצר בעת נתינת התורה, שילוב מושלם של שתי המידות האלוהיות.

נראה שגישה זו, על אף הקסם שבה, אינה פשוטה כלל וכלל, ויש בה הרבה מן הסכנה. יש בה מעין בריחה מההתמודדות עם הבעייתיות המתעוררת במקרא אל פתרונות קלים. פתרונות אלו פעמים שאינם מבוססים כראוי, והם מפוררים את המסגרת האורגנית של המקרא לחלקים רבים, אשר ניתנים לצירוף רנדומלי לפי

[3] א' אלדר, 'מעמד הר סיני והגבלותיו', מגדים לו, תשס"ג, עמ' 24-9.

שיקול דעתו של כל מפרש. יעוין במאמרו של מנחם בן ישר במגדים[4] המציג את הקשיים הספציפיים לביאור זה במסגרת פרשיה זו, וביקורתו ביחס לשיטה בכללותה.

דרך אחרת לפיתרון כפל הציוויים מציג מנחם בן ישר בעצמו בתחילת מאמרו במגדים.[5] פתרונו נסוב סביב זיהוי קולו של היובל שמוזכר בפס' יג, עם קולו של השופר המוזכר בפס' טז. בפס' יג נאמר שכאשר ימשוך היובל תותר העליה בהר:

> לא תגע בו יד כי סקול יסקל או ירה יירה אם בהמה אם איש לא יחיה במשך היבל המה יעלו בהר.

בן ישר מדייק שבעקבות קול היובל – שטרם ברור מתי קולו יישמע – תותר רק העליה **בהר**, אך לא **לראש** ההר, כך שעדיין צו ההגבלה יישמר באופן חלקי. עוד הוא מניח שלא מדובר בקול עתידי או ניסי, אלא קול שיסופר על הופעתו בהמשך הפרשיה. לפי זה הוא מפרש שתחילה הוזהרו ישראל מלגעת כלל בהר כיון שזהו זמן היטהרותם. לאחר שייטהרו יחל גילוי השכינה, שסימנו הוא בהשמעת קול השופר שמופיע בפס' טז, ואז יותרו בעליה בהר שהיא ההתייצבות בתחתית ההר המופיעה בפס' יז:

> (טז) ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קלת וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר חזק מאד ויחרד כל העם אשר במחנה: (יז) ויוצא משה את העם לקראת האלקים מן המחנה ויתיצבו בתחתית ההר:

מכאן עובר בן ישר לצו השני, שנועד למנוע עליה לראש ההר, לבל יחשבו שבגלל שהותרו לעלות בתחתית ההר – יותרו להתקדם אף יותר מכך, לכן חזר ה' ואסר זאת עליהם. תשובתו של משה היתה כי לכך אין חשש, שהרי הם הוזהרו מלעלות אל ההר. מהלך מעין זה הוצג בדבריהם של החזקוני והספורנו, שסברו שהיה צורך לחזור על הציווי מחשש להפרת הצו הראשון אך מחמת עילות אחרות. אולם, בן ישר טוען שגם מצד ה' האזהרה היתה מיותרת, ולא נועדה אלא להראות לעם ישראל שה' מדבר עם משה דברי הלכה טכניים-פורמליים. בזכות ראייה זו, יאמינו בדבר ה' ובמשיחו המביא דבר הלכה מפי עליון.

לא נאריך בביקורת הפירוש זה. רק נעיר שאין כלל ראיה שישראל שמעו את צו ה' זה אל משה, שהרי אם כך לא היה צריך להשיב זאת אליהם בכל פעם. אשר

[4] מ' בן ישר, 'ההגבלות במעמד הר סיני וביקורת שיטת הבחינות', מגדים מח, תשס"ח, עמ' 109-113.

[5] שם, עמ' 104-109.

לנאמר בפס' ט, שה' דיבר עם משה לעיני כל ישראל נראה שפסוק זה מוסב על עשרת הדיברות עצמם, שנאמרו על ידי ה' ולא על הציוויים שקדמו לכך. יתר על כן, לא מובן מדוע אזהרה שכל כולה מיותרת תחזק את אמונת החכמים של ישראל במשה על אף הפורמליות שבה.

ד. הארת הפרשיה באור חדש

ברצוננו להציג עמדה שונה מכל אלו שהוצגו לפני כן. הקב"ה עומד להתגלות לעם ישראל בכבודו ובעצמו. וכפי שנאמר בפס' ט, תלויה כל אמונת ישראל בה' ובמשה שליחו בהתגלות זו:

> ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם.

אולם קיים חשש שאם משה יהיה נוכח על ההר בעת ההתגלות של הקב"ה - לא ניתן יהיה לדעת בוודאות כי אין זה קולו של משה המתחזה לאלוקים, אלא אלוקים בעצמו. לשם פיתרון בעיה זו, נדרשה היעדרותו של משה מן ההר בעת ההתגלות עצמה. משום כך חיפש הקב"ה אמתלה לגרום למשה לרדת מן ההר **בלא לפגוע בו**, על מנת שההתגלות תהיה ללא נוכחותו. זאת, עושה הקב"ה על ידי אותו הציווי שכביכול חוזר על עצמו בעניין הגבלת ההר. כדי שהדבר יהיה משכנע, מוסיף ה' אזהרה ביחס לכהנים שגם הם אל יהינו לעלות אל ההר.

משה אינו מבין זאת, שהרי נאמר לו שה' ידבר עמו מתוך הענן ולכן לא רואה בציווי זה כל עניין, שהרי העם כבר הוזהר בכך. אך ה' חוזר על דבריו בפס' כד כפקודה שאין לערער עליה, ואף מוסיף שיקרא לאהרון שיעלה יחד עימו כדי שהצו ייראה כמשכנע יותר:

> ויאמר אליו ה' לך רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל יהרסו לעלת אל ה' פן יפרץ בם.

בעלי התוספות ואחרים פירשו, שבציווי זה מתבקש משה להזהיר את העם ולעלות חזרה אל ההר קודם ההתגלות. אך ראו זה פלא, שמיד לאחר פס' כה המתאר כיצד משה יורד ומזהיר את העם מתחיל תיאור עשרת הדיברות ללא הופעה של עלייתו

של משה חזרה אל ההר:[6]

(כה) וירד משה אל העם ויאמר אלהם: (א) וידבר אלקים את כל הדברים האלה לאמר: (ב) אנכי ה'...

ברור אם כן, שבזמן ההתגלות משה היה למטה יחד עם עם ישראל ולא בראש ההר. אם זה לא מספיק, הרי שלאחר עשרת הדיברות מתוארת חרדתם של עם ישראל ופנייתם אל משה (שמות כ', יד-יז):

וכל העם ראים את הקולת ואת הלפידם ואת קול השפר ואת ההר עשן וירא העם וינעו ויעמדו מרחק: ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלקים פן נמות: ויאמר משה אל העם אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא האלקים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו: ויעמד העם מרחק ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלקים.

אם משה היה בהר, כיצד דיברו איתו עם ישראל? ומה פשר מה שנאמר בפס' יז, שרק לאחר שדיבר עימהם ניגש אל הערפל? אלא נראה ודאי שמשה לא היה בהר בעת ההתגלות של עשרת הדיברות ובכך האמינו הכל במציאותו של ה' ובכוחו. מכאן ואילך, ניגש משה אל הערפל ואז נתקיים גם מה שנאמר שיאמינו במשה שלוחו, שה' מדבר עימו מתוך הערפל.

סייעתא גדולה לפרשנות זו מצויה במדרש שמות רבה לפרשת יתרו (כח, ג) המציג את הבעייתיות שהיתה בנוכחותו של משה על ההר בעת ההתגלות וכיצד בחר ה' לפתור אותה:

'וישב משה את דברי העם אל ה'', אותה שעה בקש הקדוש ברוך הוא ליתן להם את התורה ולדבר עמהם והיה משה עומד אמר הקדוש ברוך הוא מה אעשה מפני משה, א"ר לוי משל למלך שבקש לעשות אופימשטאטא חוץ מדעתו של אפרכוס אמר לו: עשה דבר פלוני! אמר לו: כבר נעשית, ושוב א"ל: לך קרא לפלוני סינקליטקוס ויבא עמך. עד שהוא הולך עשה המלך מה שביקש.
כך ביקש הקדוש ברוך הוא ליתן י' דברות, היה משה עומד מצדו אמר הקדוש ברוך הוא אני גולה להם את הרקיע ואומר 'אנכי ה' אלהיך' הם אומרים מי אמר הקדוש ברוך הוא או משה, אלא ירד משה ואח"כ אני אומר אנכי ה' אלהיך, כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה 'לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם' א"ל כבר

[6] יעויין בפירושו של הספורנו לפס' כד שמפרש: "לך רד. עתה בהיותי מדבר היה עמהם למטה מן ההר", אך כפי שהבאנו למעלה הוא לא מפרש את מטרת הציווי באופן בו ביארנו אנו.

הקדשתים שנאמר 'כי אתה העדותה בנו לאמר' וגו', א"ל 'לך רד ועלית אתה ואהרן עמך', עד שמשה יורד נגלה הקדוש ברוך הוא, שנאמר וירד משה אל העם, מיד 'וידבר א-להים'.

ה. סיום

במאמר זה הצגנו את השיטות השונות לביאור הציווי הכפול בדבר הגבלת עם ישראל על הר סיני ופשר הוויכוח שבין משה לה' בעניין זה.

הצענו מספר דרכים שיצרו צריכותא מסיבות שונות לצו המחודש, אם מצד רמתם הרוחנית הנמוכה של העם ואם מצד שלילת המחשבה שבעקבות נסיבות מסוימות יהיה הצו הראשון בטל.

הצענו גם דרכים שראו בכך שתי אמירות נפרדות לחלוטין או אירועים שונים לחלוטין.

לבסוף, הצגנו את עמדתנו לפיה צו זה לא נאמר אלא כאמתלה לירידתו של משה מן ההר בעת ההתגלות, כדי לחזק את הוכחת מציאותו של ה' ויכולתו לעיני בני ישראל.